

האגדה שבמשנה – חיים סבתו

עם כתיבת המשנה, נסדרו פרקי ההלכה של התורה שבעל-פה בלשון קצרה ובהירה. מסדר המשנה ייחד מסכת שלמה – אבות – למשניות שאינן דברי הלכה אלא מימרות תנאים העוסקות בארחות-חיים, ואגדה. בנוסף לכך, שיבץ כפנינים משניות באגדה בינות לפרקי ההלכה. בש"ס כולו מצוידת כששים משניות העוסקות באגדה (כולן או חלקן). בהגדרה "דברי אגדה" אנו מתכוונים למשניות שאינן הלכה. אולם, לא כללנו ברשימה זו משניות העוסקות בתיאורים (כמד פרק ג' בבכורים, פרק ה' בסוכה) **.

חלק ניכר ממשניות-האגדה מופיע ב"סיומים". סיומי סדרים, (סוף נשים, קדשים, טהרות) סיומי מסכתות, (ברכות, פאה, יומא, תענית, מועד-קטן, קדושין, בבא-בטרא, מכות, עדויות, מנחות, חולין, תמיד, כריתות, קנים, ידים עוקצין) וסיומי פרקים, (משניות רבות).

תופעה מעניינת מאד היא משניות אגדה הנמצאות באמצע מסכת ומפרידות בין נושאים הלכתיים שונים במסכת. כמו: ברכות פרק ה' משנה ה' (הפרדה בין נושא "תפלה" לנושא "ברכות") ועבודה-זרה פרק ד' משנה ז' (מפרידה בין הלכות ע"ז להלכות "יין-נסך").

עיון בנושאים שבהם עוסקות משניות-האגדה מגלה, שעיקרם נושאים הקרובים לחיים המעשיים של מקיים המצוות כמו – שכר מצוות ועונש עבירות, ערך למד תורה ות"ח, יחסים שבין אדם לחברו, כונת הלב עם עשיית מעשה וכד' – וכמעט שלא נמצא בהם נושאים פילוסופיים (מהיוצאים מן הכלל נציין כאן, ע"ז פרק ד' משנה ז', וחלק ממשניות פרק חלק בסנהדרין).

בשל החשיבות הגדולה של המשנה, נראה לנו שיש להתייחס אל האגדה שבה כאל חטיבה בפני עצמה, שכדאי לעמוד על הקוים המאפיינים אותה ועל הסיבות לקביעתן של משניות האגדה במקומות שנקבעו.

מפרשי האגדה טפלו בעיקר באגדה שבתלמוד. מפרשי המשנה, לא התייחסו באופן מיוחד לאגדה שבה. (מלבד פרק חלק שפורש ע"י הרמב"ם באופן מיוחד) ובעיקר נזקקו להקשר המקומי של האגדות למשניות שלפניהן.

גם כותבי המבואות למשניות התעלמו מחטיבה מיוחדת זו, או שהזכירה בקיצור נמזץ. הגמגמה הכללית במאמר זה היא להראות שדברי האגדה שבמשנה לא שובצו "אנב גררא" או ל"קישוט", אלא שישנם טעמים מהותיים לכתיבתן במקומות שנקבעו.

* המאמר הינו פרק מתוך עבודה בנושא.
** (ישנן משניות שחלקן הוספות מבריהוה ואינו מופיע בכתבי היד על המשנה (או בחלק מהם), ואנו נעמוד עליהן במקוץ).

בפרק הראשון בעבודתנו נראה שקיימת התאמה רעיונית בין חלק ניכר ממשניות האגדה לבין הנושאים המרכזיים של המסכתות בהן הן מופיעות. (בנוסף לקשר "מקומי" בין לבין המשניות שלפניהן).

בפרק השני נסדר את המשניות הללו לפי נושאים, וננתח את הקוים המחשבתיים האופייניים לאגדה שבמשנה.

בנוסף לכך, הבאנו בהערות, מקורות מקבילים לאגדה שבמשנה, והמעיק, שווה ויגלה שהמשנה קיצרה באופן משמעותי קטעים רבים. כמו-כן הבאנו שם פירוש למשניות קשות. לשון האגדה במשנה, קצרה ובהירה כלשון ההלכה, ולהבדיל מן האגדה שבתלמוד איננה בנויה (ברובה) על משלים וחידות וניתן לפרשה גם על פי פשטה.

ויקוים בנו מקרא בהושע (יד, ח') "אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון. ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון ישובו יושבי בצל יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון". וכמאמר המדרש (ויקרא רבה א'): "יחיו דגן - בתלמוד, ויפרחו כגפן- באגדה".

רשימת המשניות:

ב ב, ה א, ג, ה, ט ג, ה.	ברכות:
א א, ח ט.	פאה:
ב ו, ו ד.	שבת:
ד א.	פסחים:
ח ט.	יומא:
ה ד.	סכה:
ג ח.	ראש השנה:
ב א, ד ח.	תענית:
ג ט.	מועד-קטן:
א ז, ב א.	חגיגה:
ג ט, י, יא.	נדרים:
א ז, ח, ט, ג ד, ה ה, ח א, ט ו.	סוטה:
א י, ד יד.	קדושין:
ח ז.	בבא-קמא:
ד ב, ב יא, ד יד.	בבא-מציעא:
י ט.	בבא-בתרא:
ד ז.	עבודה-זרה:
א ז, ג ט, טז.	מכות:
ד ה, ו ה, ח ה, י א, ב, ג, ד.	סנהדרין:
א ד, ב ט, י.	עדויות:
יג יא.	מנחות:
יב ה.	חולין:
ז ד.	תמיד:
ו ט.	כריתות:
ג ה.	ערכין:
ג ה.	קנים:
ג ה.	ידיים:
ג יד.	עוקצין:
יב ה.	נגעים:

א. התאמה רעיונית בין נושא המסכת ובין דברי האגדה שבה.
 ברוב המשניות בהן מובאים דברי אגדה, נוכל למצוא קשר מסוים בינן לבין המשניות הקודמות להן. אם בנושא המשנה ואם בזהות בעל-המאמר.
 המתכונן באותן המשניות סבור על-כן, שזהו הטעם היחיד לקביעתם של דברי האגדה באותם מקומות.
 אולם, לאחר העיון, נוכל לגלות - באופן ברור - התאמה בין הרעיון שמובא בדברי האגדה שבמשנה לבין הנושא המרכזי של המסכת או של חלק ממנה. (פרק א קבוצת פרקים).
 הדבר נכון במיוחד ביחס לדברי אגדה המובאים במשנה בסיומם של פרקים, מסכתות או סדרים.
 כלומר, שלצורך חתימת נושא הלכתי מסוים נבחרה משנת-אגדה העוסקת ברעיון המחשבתי המרכזי של אותו נושא.
 ובכך, האירה המשנה את אותו נושא גם מן הבחינה הפנימית שבו.

א. במסכת ברכות פרק ה' משנה ה' :

"המתפלל וטעה סימן רע לו ואם שליח צבור הוא - סימן רע לשולחיו, מפני ששלוחו של אדם כמותו. אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא, כשהיה מחפלל על החולין היה אומר, זה חי וזה מת. אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקבל, ואם לא יודע אני שהוא מטורף".

ובמסכת ברכות פרק ט' משנה ה' :

"חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה שנאמר ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאורך. בכל לבבך - בשני יצריך. ביצר טוב וביצר רע. בכל נפשך - ואפילו הוא נוטל את נפשך. ובכל מאורך - בכל ממונך. דבר אחר - בכל מאורך - בכל מדה ומדה שהוא מודד לך - הוי מודד לו במאד מאד. לא יקל אדם ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים. לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפנדתו, ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קפנדירא, ורקיקה מקל וחומר. כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים מן העולם. משקלקלו המינים ואמרו: אין עולם אלא אחד, התקינו שיהיו אומרים - 'מן העולם ועד העולם' והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם שנאמר, והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברכך ה', ויאמר ה' עמך גבור החיל. ואומר: אל תבוז כי זקנה אמך, ואומר עת לעשות לה' הפרו תורתך. רבי נתן אומר: הפרו תורתך - עת לעשות לה'".

הרעיונות שבנושאים של שתי משניות אלו זיהים לשני הנושאים בהם עוסקת מסכת ברכות.
 (1) תפלה (פרקים א-ה). (2) ברכות (פרקים ו-ט).
 המשנה הראשונה שהבאנו חותמת את פרק ה' ואת הנושא הראשון של המסכת - תפלה. תוך הצבעה על קשר בין רהיטות לשון התפלה ומצבו של האדם. שניב השפתיים מביע באופן חיצוני מהות פנימית של האדם.

המשנה השני' חותמת את המסכת. היא מסכמת את הנרשא השני במסכת-ברכות. שטיבן ויסודן הוא חובת האדם להודות על כל מדה שמודר לו הקב"ה ודך הכרה שהכל - מידו בא, וכל אשר בא ממנו - לברכה בא.

ב. במסכת פאה שתי משניות בהן מובאים דברי אגודה.

במשנה הפותחת (פרק א' משנה א'):

"אלו דברים שאין להם שיעור, הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה, אלו דברים שאדם אוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם".

ובמשנה החותמת את המסכת (פרק ח' משנה ט'):

"וכל מי שאינו צריך לטול ונוטל אינו מת מן הזקנה עד שיצטרך לבריות. וכל מי שצריך לטול ואינו נוטל, אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו, ועליו הכתוב אומר, ברוך הגבר אשר יבטח בה' והי' ה' מבטחו". (עד כאן סוף המשנה בכל כה"י, והיתר ברייתא ועיי'ן מלאכת שלמה). וכל דין שדן דין אמת לאמתו וכל מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועושה עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהי' כאחד מהם שנאמר ודורש רעה תבואנו ונאמר צדק צדק חרדוף וכל דין שלוקח שוחד ומטה את הדין אינו מת מן הזקנה עד שעניניו כהות שנאמר ושוחד לא תקח כי השוחד יעור פקחים".¹

מסכת פאה עוסקת במתנות-עניים, ודברי האגדה שבה עסקים בשתי בחינות של המתנות.

ביחס לנותן המתנה וביחס למקבל המתנה.

המשנה הראשונה עוסקת בהבטחה לנותן המתנות שאף שירבה מתנותיו - לא יחסר.² ומביאה

רשימת מצוות שהקרן קיימת לעולם הבא ואדם אוכל פירותיהם בעולם-הזה. (ובפסוק - "הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד"). - (הקשר ה"מקומי" הוא לקטע הראשון: "אלו דברים שאין להם שיעור").

1. בחלק מכתבי-יד של המשנה - היא מסתיימת: "והיה ה' מבטחו".

2. בקדושין דף ל"ט ע"ב לומדת הגמ' מפסוקים. וע"ע שבת קכ"ז ע"א ובתוספתא פ"א "זכות יש לה קרן ויש לה פירות" וכו' וגמ' קדושין דף מ' ע"א ובירושלמי פאה פ"א. ובפיהמ"ש לרמב"ם כתב: "שכל המצוות נחלקות חלוקה ראשונה לשנים. חלק במצוות המיוחדות לאדם בעצמו, בינו לבין ה'... וחלק במצוות התלויות בתקינות יחסי בני אדם. אם קיים אדם המצוות המיוחדות לו בעצמו במה שבינו לבין בוראו יש לו על זה שכר, יגמלהו ה' על כך לעולם הבא. כמ"ש פרק חלק. ואם קיים האדם מצוות התלויות בתקינות יחסי בני אדם עם זה יש לו על זה שכר לעוה"ב על קיימו המצוה ושיג תועלת בעוה"ז להתנהגותו התנהגות טובה עם בני אדם, לפי שאם הלך בדרך זו והלך זולתו בה ינהג גם הוא מאותה תועלת (תרגום הרב קפאח).

והמשנה החותמת עוסקת במקבל המתנה. היא דנה על הלוקח שלא כדוך, ועל מי שראוי ליטול ואף על פי כן אינו נוטל – שמלמד הדבר על בטחונו בה'. כלומר³, שראוי לא לקחת מתנות. (ועיין בהערה!)

(משנה זו מהוה המשך טבעי למשניות שלפניה, הדנות בהלכות עני הראוי ליטול ושאינו ראוי).

ג. במסכת ראש-השנה ארבעה פרקים. שני הפרקים הראשונים עוסקים בענין קדוש החדש. הפרק השלישי עוסק בהלכות שופר. והפרק הרביעי עוסק בעניני סדרי התפילה. את שני הפרקים הראשונים מסיימת משנה בדברי אגדה העוסקים בבית-דין ובתוקף סמכותו. שכן קדוש החדש והמועדים תלויים רק בקביעת⁴ בית-דין ומעידים על סמכותו הרבה. פרק ב' משנה ט':

"שלה לו רבן גמליאל גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוהיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונוך... וגו'... נטל מקלו ומעותיו בידו והלך ליבנה אצל ר"ג ביום שחל יוהכ"פ להיות בחשבונו עמד ר"ג ונשקו על ראשו אמר לו בוא בשלום רבי ותלמידי רבי בחכמה ותלמידי שקבלת את דברי".

אין ספק שמשנה זו היא המשך ישיר למשנה ח' שבה הובאה מחלוקתם של רשב"ג ורבי יהושע (שסבר כרבי דוסא בן הרכינס) בענין – קדוש החדש.

ראעפ"כ, העובדא שמשנה זו דוקא נבחרה לסיים את שני הפרקים במסכת העוסקים בעניני קדוש-החדש מוסברת בזהות בין הרעיון המובע בה (סמכות ב"ד-) לבין הנשוא של שני הפרקים. פרק ג' העוסק כאמור, בהלכות שופר מסתיים במשנה ח':

"והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברין ואם לאו היו נופלין. כיוצא בדבר אתה אומר: עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוק וראה אותו וחי, וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים".

המעין בסיום המשנה הקודמת לזו (ז') "אם כיון לבר יצא ואם לאו לא יצא, אע"פ שזה שמע וזה שמע – זה כיון לבר וזה לא כיון לבר" סבור שזאת היא הסבה היחידה לסמיכת משנה ח' העוסקת בעניני כונת-הלב לכאן.

3. ובירושלמי פאה פ"ח ה"ה ר"ר אחא בשם ר' חנינא כיני מתניתא כל מישהוא צריך ליטול ואינו נוטל הרי זה שופך דמים ואסור להתרחם עליו, על נפשיה לא חייים על חורנין לא כל שכן. ובגמרא בהגהותיו על רש"י "מתניתא תנא" – והיא מחלוקת.

אבל ר"ש ורע"ב חילקו בין אם אפשר לו להסתפק בדוחק או לא ועיין מוהרש"א.

4. "אתם" אפילו שוגגין ואפילו מוטעין. ועיין ב"תורה שלמה" לרב כשר פרשת בא "החדש הזה לכם", עוד דרשות בענין זה.

אבל אחר העיון, נראה, שהמשנה שנבחרה לסכם את הפרק העוסק ברובו בהלכות שופר, באה להסביר שהשופר הנו כלי שבאמצעות התקיעה בו מתכוונים להעיר את לבות השומעים להסתכל בלפי מעלה ולשעבד את לבם לאביהם שבשמים כדוגמת יחיד של משה ונחש הנחושת. וכדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג' הלכה ד')

"וואע"פ שחקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב - רמז יש בה, כלומר, עורו ישנים מהרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה. וזכרו בוראכם".

ד. מסכת יומא מוסיימת במשנה (פרק ח' משנה ט):

"האומר: אחטא ואשוב, אחטא ואשוב - אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא, ויוה"כ מכפר, אין יוה"כ מכפר. עבירות שבין אדם לחבירו - אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו. את זו דרש ר'אב"ע: מכל חטאתיכם לפני ה' חטאתו עבירות שבין אדם למקום - יוה"כ מכפר. עבירות שבין אדם לחבירו - אין יוה"כ מכפר - עד שירצה את חברו. אמר ר"ע אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים שנאמר: וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם. ואומר מקוה ישראל ה' מה המקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל".

המסכת מוסיימת בנושא המרכזי שלה טהרת יום הכיפורים. ברעיון שהקב"ה הוא⁵ המטהר את ישראל.

ה. במסכת תענית בתחלת פרק ה' בדברי הכיבוש של הזקן שבצבור מובאים דברים שביסוד התענית:

"אחינו, לא נאמר באנשי נינוה, וירא א-לוקים את שקם ואח תעניתם אלא וירא א-לוקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, ובקבלה הוא אומר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם".

ובסיום המסכת (פרק ד' משנה ח):

"ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות? בחור, שא עיניך וראה, מה אתה בורר לך, אל תחן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה, שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא התהלל, ואומר, תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה. וכן הוא אומר, צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו. ביום חתונתו - זו מתן תורה, וביום שמחת לבו זה בנין ביה המקדש שיבנה במהרה בימינו אמן."

משנה זו נאמרת ע"י רבן שמעון בן גמליאל שאמר הלכה במשנה שלפניה (שם ז') וכן היא קשורה לחודש אב הנזכר באותו פרק ולימים מיוחדים שבו.

אולם, נבחר המאמר "ביום חתונתו - זה מתן תורה וביום שמחת לבו - זה בנין בית המקדש

שיבנה במהרה בימינו אמן" לסיים את מסכת תענית, מכיון שמזכירים בה, צומות ואבילות על חורבן הבית, ולכן חתמו בתפלה לשמחה שבבנינו. (גם כאן, הביאו המפרשים טעם מקומי, שסמכו מאמר זה לקודם שדבר בענין השמחה ביום הכפורים - לפי שחונכת בית המקדש בימי שלמה היתה

5. ועיין במפרשי המשנה שהאריכו בזה.

ביום הכפורים (רע"ב), ורש"י כתב - לפי שביהכ"פ ניתנו לוחות אחרונות.⁶

ו. מסכת מועד-קטן מסתיימת ב-(פרק ג' משנה ט')

"בר"ח וכו' קינה? שאחת מדברת וכולן עונות אחריה שנאמר ולמדנה וכו'. אבל לעתיד לבו א הוא אומר: בלע המות לנצח ומתה ה' א-לוקים דמעה מעל כל פנים".

המסכת שעוסקת בדיני אבילות מסתיימת בנחמה שלעתיד לבוא יבולע המות לנצח וימחה ה' דמעה מעל כל פנים.

ז. במסכת סוטה - מסתיים פרק א' בסידרת משניות באגדה שתמציתן: "במידה שאדם מודד בה מודדין לו" לענין הרעה ולענין הטובה. ונראה, שהמשנה באה להסביר את פשר העונש המיוחד במינו הניתן לסוטה, ולבזיונות שגורמים לה, כמאמר בגמרא, לפי שעברה בסתר נפרעים ממנה בגלוי ומדה כנגד מדה מודדים לה בבטנה ובירכה.

ח. מסכת קדושין מסתיימת את סדר נשים. המשנה החותמת את המסכת (פרק ד' משנה י"ד):

"רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקי-ה וקלה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות. שלא עניות מן האמנות ולא עשירות מן האמנות אלא הכל לפי זכותו. רבי שמעון בן אלעזר אומר: ראית מימך חיה ועוף שיש להם אומנות? והן מתפרנסים שלא בצער. והלא לא נבראו אלא לשמשני ואני נבראתי לשמש את קוני ואינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהרעותי מעשי וקפחתי את פרנסתי. אבא גרין איש צידן אומר משום אבא גוריא: לא ילמד אדם את בנו: חמר, גמל, ספר, ספן, רועה וחונני שאומנותן אומנות ליסטים, רבי יהודה אומר משמו החמרין רבן רשעים, והגמלים רובם כשרים, הספנין רובן חסידים, טוב שברופאים לגהינם, והכשר שבטבחים שתפו של עמלק. רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנויות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא, ושאר כל אומנויות אינן כן, כשאדם בא לידי חולי, או לידי זקנה, או לידי יסורין, ואינו יכול לעסוק במלאכתו, הרי הוא מת ברעב, אבל התורה אינה כן, אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מהו אומר? "וקוי ה' יחליפו כח", בזקנותו מהו אומר: "עוד ינובון בשיבה" וכך הוא אומר באברהם אבינו עליו השלום "ואברהם זקן... וה' ברך את אברהם בכל" מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה עד שלא נתנה שנאמר: עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת מצותי חקותי ותורותי".⁷

המשניות שלפניה עסקו באיסור להתפרנס מאומנות שיש בה חשש יחוד עם נשים וכו'. ומכאן, הסמיכות למשנה הזו המדברת על סוגי האומנויות.

אבל, דומה שאפשר לומר, שמשנה זו נבחרה לסיים את מסכת קדושין ואת סדר נשים, בהיותה עוסקת בעניני אומנויות ופרנסה שהם דאגתו של האדם לאחר שנשא אשה. ובדרך שיבור לו האדם לחנוך בניו. (שחייב ללמדם,⁸ אומנות ותורה) ומכאן, לדבריו של רבי נהוראי על החנוך לתורה.

6. ועיין במהרש"א העניית שהתמה על פירוש זה. וע"ע מו"ק דף ט' ע"א. ובהפארת ישראל פירש את הפסוק "בכלך שלמה" כלפי הקב"ה ואומרים לו, כביכול, אל ההן עיניך בנוי (חטאם של ישראל) אלא במשפחה (ביחוס אבותיהם). ועיין בפסיקתא דרב כהנא פ"א "ויהי ביום כלות" כקור לפירוש זה.

7. ובחלק ככה"י של המשנה לא מופיע הכיוון.

8. קדושין דף כ"ט ע"א.

ט. מסכת בבא קמא, בסוף פרק החובל (פרק ח' משנה ז'):

"אף על פי שהוא נותן לו, (החובל לנחבל) אין נמחל לו עד שיבקש ממנו שנאמר ועתה השב אשת האיש וגומר, ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי? שנאמר ויתפלל אברהם אל הא-לוקים וירפא א-לוקים את אבימלך וגו'".

המשנה מסכמת בדברי אגדה את הלכות נזקי אדם וממונו. בציינה את חובתו של המזיק לבקש מחילה מחבירו על אף שהשלים את חיוביו הממוניים. בכך האירה המשנה את הצד האישי של היחסים שבין אדם וחבירו שהמסכת טפלה בהם מן הבחינה הממונית.

(וקצת קשה, מדוע פרק מרובה, העוסק בענייני גניבה לא מופיע אחר פרק החובל).

י. בבא מציעא (פרק ד' משנה י'):

"כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים, לא יאמר, בכמה חפץ זה, והוא אינו רוצה ליקח, אם הי' בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם הי' בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך שנאמר: וגר לא תונה ולא תלחצנו".

המשנה עוסקת באונאת דברים ביחס להלכות אונאת ממון. וכמו בדוגמא הקודמת, מדגישה בזאת את הצד המוסרי ביחס לצד הממוני.

יא. סיום בבא בתרא (פרק י' משנה ט'):

"ואמר ר' ישמעאל הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן כמעין הנובע והרוצה שיעסוק בדיני ממונות ישמש את שמעון בן גנס".

מסכת בבא בתרא היא השלישית בשלשת הבבות שדנות בענייני ממונות. (ונחשבות⁹ לקבוצה אחת) והיא מסתיימת בהערכת למדך דיני ממונות כסכום לשלשת המסכתות.

(גם כאן, המשנה מובאת בהקשר להלכה קודמת על רבי ישמעאל ורבי שמעון בן גנס בענין ערב היוצא אחר חתום שטרות).

יב. במסכת עבודה-זרה אנו מוצאים דברי אגדה במשנה שלמה באמצע פרק. (פרק ד' משנה ז'):

"שאלו את הזקנים אם אין רצונו בעבודה זרה למה אינו מבטלה, אמרו להן אלו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין היה מבטלו הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ומזלות, יאבד עולמו מפני השוטים? אמרו להן, אם כן יאבד דבר שאין צורך לעולם בו ויניח דבר שצורך העולם בו. אמרו להן אף אנו מחזיקין ידי עובדיהן של אלו שאומרים תדעו שהן א-לו-הות שהרי הן לא בטלו".

כשנבדוק את תוכן המסכת נראה, שעד משנה זו עוסקת המסכת בענייני ע"ז. (ויחסי ישראל עכו"ם) ולאחריה עד סיום המסכת ישנן משניות רק בענייני יין-נסך(!).

כלומר, שלפני שהמשנה עברה לדון בדיני יין נסך ייחדה לנו דברי אגדה בענין ע"ז. היא באה לענות על השאלה הפילוסופית המרכזית בנושא זה.

9. גמ' ע"ז דף

מדוע מניח הקב"ה מקום בעולמו לעבודת א-לו-הים אחרים ותשובת חזקנים היא: הניח

הקב"ה מקום לטעות להתקיים שלא להחריב סדרי עולם הנהג כמנהגו.¹⁰

ובגמרא אמר רב:

"אשר חלק ה' א-לוקיך לכל העמים. מלמד שהחליקן בדברים
לטרדן מן העולם שנאמר: אם ללצים הוא יליץ - הבא ליטסה
מסייעים בידו הבא ליטמא פותחין לו".

יג. מסכת מכות (פרק ג' משניות ט"ו, ט"ז):

"כל חייבי כריתות שלקו, נפטרו ידי כריתתן שנאמר ונקלה אחיך
לעיניך, משלקה הרי הוא כאחיך. דברי ר' חנינא בן גמליאל.
ואמר ר' חנינא בן גמליאל מה אם העובר עבירה אחת נוטל נפשו
עליה, העושה מצוה אחת, על אחת כמה וכמה שתנתן לו נפשו.
ר' שמעון אומר: ממקומו הוא למד, שנאמר, ונכרתו הנפשות
העושות וגומר. ואומר, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, הא
כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה.
ר' שמעון בר רבי אומר: הרי הוא אומר, רק חזק לבלתי אכול
הדם כי הדם הוא הנפש וגו' ומה אם הדם שנפשו של אדם קצה
ממנו הפורש ממנו מקבל שכר, גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה
להן, ומחמדתן, הפורש מהן, על אחת כמה וכמה שיזכה לו
ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות".

ר' חנינא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות

שנאמר "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר".

המשנה עוסקת בדברי רבי חנינא בן גמליאל שאמר את ההלכה גם במשנה שלפניה.

המסכת מטפלת בעונש עדים זוממים, חייבי גלות (ררצחים בשגגה) ובחייבי מלקיות, ומסיימת

בדברי אנדה, המצביעים על שכר הנמנע מעשיית עבירות כאלו. (וכעין זה בפ"א משנה ז' -

"וא"כ ענש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, על אחת כמה וכמה ישלם שכר לנטפל

לעושי מצוה כעושי מצוה").

המאמר האחרון במסכת של רבי חנינא בן עקשיא יתבאר - שרצה הקב"ה לזכות את ישראל

(אלי מלשון זך) שלא יגיעו למצבים כאלו של הריגה בשגגה וחיובי מלקיות ולפיכך הרבה להם

תורה ומצוות.¹¹

10. רש"י "גזירה לפני שינהג עולם כמנהגו". ועיין במכילתא פ' יתרו.

11. ורש"י פירש "שלא היה צריך לצוות מצוות הרבה וכמה אזהרות כל שקצים ורמשים
ונבלות, שאין לך אדם שאינו קץ בהם, אלא כדי שיקבלו שכר על שפורשים מהם" -
כלומר שסמך מאמר זה למאמר קודם "כל היושב ואינו עובר עבירה נותנין לו שכר עושה
מצוה".

והרמב"ם בפיהמ"ש פירש: "שיכול אדם לזכות לחיי עולם במצוה אחת אם יעשה אותה
כולה לשם שמים ולא ישתף עמה כונה מכוונות העולם בשום פנים. לפיכך הרבה הקב"ה
מצוות, כי בהיות המצוות הרבה א"א שלא יעשה אדם אחת מהן על מתכונתה ושלמותה".
ועיין במדרש רבה סוף פרשת שלח: "ה' חפץ למען צדקו" - "זרע להם הקב"ה את
התורה והמצוות לישראל כדי להנחילם חיי עולם הבא ולא הניח דבר בעולם שלא נחן בו
מצוה לישראל וכו'".

יד. מסכת סנהדרין עוסקת בשפיטת ביי"ד ובענשי ביי"ד, שביניהם עונש מיתה. כמה וכמה משניות העוסקות באגדה יש במסכת סנהדרין, וכולן עוסקות בחשיבות חיי אדם, בצער איבודנם, במיתת רשעים ומיתת צדיקים. בחלק שאחר החיים - עולם הבא - ושפיטת הקב"ה וענשיו.

פרק ד' מסתיים במשנה המאריכה לתאר שכל נפש אחת מישראל היא עולם מלא, והמקיימה - קיים עולם מלא. והמאבדה - אבד עולם מלא. (פרק ד' משנה ה'):

"כיצד מאימין את העדים על עדי נפשות? ...הווי יודעין שלא כדיהי ממונות דיני נפשות דיני ממונות אדם נותן ממון ומתכפר לו דיני נפשות דמו ודם זרעיותו תלוין בו עד סוף העולם, שכן מציינו בקין שהרג את אחיו, שנאמר דמי אחיך צועקים, אינו אומר דם אחיך אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר, דמי אחיך, שהי' דמו משלך על העצים ועל האבנים, לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עולם מלא, ומפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך. ושלא יהיו המינים אומרים, הרבה רשיות בשמים, ולהגיד גדולתו של הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה, וממה"מ הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם. ושמה תאמרו מה לנו ולצרה הזאת? והלא כבר נאמר, והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד וגו' ושמה תאמרו מה לנו לחוב בדמו של זה והלא כבר נאמר באבוד רשעים רנה".

פרק ו' מסתיים במשנת רבי מאיר¹², המתאר את צער השכינה כשאדם מצטער, על דמם של צדיקים ודמם של רשעים (פרק ו' משנה ד'):

"אמר רבי מאיר בשעה שאדם מצטער שכינה מה הלשון אומרת? (כביכול) קלני מראשי קלני מזרועי, אם כן המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך, קל וחומר על דמם של צדיקים".

תוענך שבגמרא חגיגה דף ט"ו הביא אליהו משמו של הקב"ה בשם ר"מ מאמר זה דווקא.

"אשכחיה רבה בר שילא לאליהו א"ל מאי קא עביד הקב"ה? א"ל קאמר שמעתתא מפומיהו דכולהו רבנן, ומפומיה דר"מ לא קאמר א"ל אמאי, משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. א"ל אמאי, ר"מ רמוך מצא תוכו אכל קליפתו זרק. א"ל: השתא קאמר. מאיר בני אומר: בשעה שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת קלני מראשי קלני מזרועי".

בפרק ח' משנה על מיתת רשעים ומיתת צדיקים (משנה ה'):

"בן סורר ומורה נדון על שם סופו, אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב, שמתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם. ולצדיקים רע להם ורע לעולם. יין ושנה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם, פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם. כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם ולצדיקים הנאה להם והנאה לעולם. שקט לרשעים רע להם ורע לעולם ולצדיקים הנאה להם והנאה לעולם".

12. רש"י פירש "קלני במדרש כי קללת א-לוקים תלוי. קל לית. איני קל כינה הדבר כלפי מעלה קלני מזרועי כבוד אני מזרועי שיצרחי זה שמת בעוונתי" (חגיגה ט"א ע"א). והרמב"ם בפיהמ"ש פירש: "ר"ל מה צריך האדם לומר אם רצה להעניש מי שמצטער בצערו, שאין לו נחת במעשה זה, וגם לא להניח לו, והיה הלשון שאומרים בזמן ר' מאיר בענין כזה קל אני מראשי, קל אני מזרועי, כך אמר ה' שבהריגת הרשע הזה אבדן מציאות, וגם להניח לו אין ראוי".

ובפרק י' כמה משניות העוסקות בחיים שלאחר המות (שבא בענישת ב"ד), וכן בעונש-

שמים בהשוואה לענשי בית-דין... (משניות א' ב' ג' ד' ו'):

"כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר, ועמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר. ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחית המתים מן התורה, ואין תורה מן השמים, ואפיקורוס, ר"ע אומר אף הקורא בספרים חיצוניים, והלווחש על המכה, ואומר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך. אבא שאול אומר - אף ההוגה את ה' באותיותיו.

שלשה מלכים וארבעה הדיוסות אין להם חלק לעוה"ב. שלשה מלכים ירבעם אחאב ומנשה. ר' יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעוה"ב שנאמר: ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבתו ירושלים למלכותו. אמרו לו למלכותו השיבו ולא לחיי העולם הבא. השיבו. ארבעה הדיוסות: בלעם ודואג ואחיתופל וגיחזי.

דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין שנאמר: לא ידון רוחי באדם לעולם, לא דיך ולא רוח. דור הפלגה אין להם חלק לעוה"ב. שנאמר: ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ. ויפץ ה' אותם בעולם הזה, ומשם הפיצם, בעולם הבא. אנשי סדום אין להם חלק לעוה"ב שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד, רעים בעוה"ז וחטאים לעוה"ב אבל עומדין בדין. ר' נחמי' אומר: אלו ואלו אינן עומדין בדין, שנאמר: על כן לא יקומו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים. על כן לא יקומו רשעים במשפט - זה דור המבול וחטאים בעדת צדיקים אלו אנשי סדום. אמרו לו, אינן עומדין בעדת צדיקים אבל עומדין בעדת רשעים. מרגלים אין להם חלק לעוה"ב שנאמר וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'. וימותו - בעוה"ז. במגפה - לעוה"ב. דור המדבר אין להם חלק לעוה"ב - אינם עומדים בדין שנאמר - במדבר הזה יתמו ושם ימותו דברי רבי עקיבא. ר' אליעזר אומר: עליהם הוא אומר: אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח. עדת קרח אינה עתידה לעלות שנאמר ותכס עליהם הארץ בעולם הזה, ויאבדו מתוך הקהל - לעוה"ב. דברי ר"ע. ר"א אומר: עליהם הוא אומר: ה' ממית ומחיה מוריד שאל ויעל. עשרת השבטים אינם עתידין לחזור שנאמר: וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה. מה היום הולך ואינו חוזר אף הם הולכים ואינם חוזרים. דברי ר"ע. ר"א אומר: מה היום מפיל ומאיר, אף עשרת השבטים שאפל להם, כך עתיד להאיר להם.

אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעוה"ב.

ולא ידבק בך מאומה מן החרם שכל זמן שהרשעים בעולם, חרון אף בעולם, אבדו רשעים מן העולם נסתלק חרון אף מן העולם...

(הקשר המקומי הוא למשנה ד' שעיר הנדחת אין לה חלק לעוה"ב).

נמצא, שכל משניות האגדה שבמסכת עוסקות בנושאים הפנימיים הקשורים לנושא ההלכתי של מסכת סנהדרין. ובכך עונות על הבעיות הרעיוניות שעולות מתוך למד המסכת.

טו. מסכת עדויות פרק ב' משנה ט':

"ר"ע - הוא היה אומר, האב זוכה לבן בנוי, ובכח ובעושר ובחכמה ובשנים, ובמספר הדורות שלפניו. והוא הקץ שנאמר קורא הדורות מראש, אף על פי שנאמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, ונאמר דור רביעי ישובו הנה.

אף הוא הי' אומר: חמשה דברים של שנים עשר חודש: משפט דור המבול שנים עשר חדש, משפט איוב שנים עשר חדש, משפט המצרים שנים עשר חדש, משפט גוג ומגוג לעתיד לבא שנים עשר חדש, משפט הרשעים בגיהנם שנים עשר חדש, שנאמר, והי' מדי חדש בחדשו, ר' יוחנן בן נורי אומר: מן הפסח ועד העצרת שנאמר: ומדי שבת בשבתו".

במשנה ח' שם "שלשה דברים אמר ר' עקיבא, על שנים הדרו לו ועל אחד לא הדרו לו וכי ואחריה משנתנו - "הוא הי' אומר וכו'" כלומר - ר"ע שמאמריו בהלכה הובאו במשנה הקודמת משמע, שמשנה זו הובאה אנב גררא.

אבל - נראה שיש קשר הדוק בין הרעיון שבמשנה לבין נשוא המסכת. שכן המסכת עוסקת במסירת עדויות על הלכות שונות דור אחר דור. ודמשנה שלנו טוענת שהאב זוכה לבן, וכו' כלומר, שיש המשכיות של הדורות. נדבך על גבי נדבך. מסורת מן האב לבנו. וכן בתורה מן הרב לתלמידו.¹³

והמסכת מסתיימת בדברי אגדה, בפרק ח' משנה ד' :

"אמר ר' יהושע מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי, ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב אלא לרחק המקורבים בזרוע ולקרב המרוחקין בזרוע. משפ"ח וכו' כגון אלו אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב ר' יהודה אומר לקרב אבל לא לרחק ר' שמעון אומר להשוות המחלוקת וחכמים אמרים לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם שנאמר הנני שולח לכם את אלי' הנביא וגומר, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים אל אבותם".

המשנה הזו היא המשך לדברי רבי יהושע במשנה שלפניה. אלא שסיום מסכת עדויות בענין אלי-הו הנביא שבא להשוות המחלוקות ולעשות שלום בעולם מדבן מאד, בידענו שהמסכת עוסקת במסירת עדויות החכמים ובמחלוקות שנפלו ביניהם שאליהו עתיד ליישבם ולהביא שלום לעולם טז. בסדר קדשים - עוסקות זבחים ומנחות - בקרבנות. וחולין - בשחיטת בשר חולין. בשחיטת בשר חולין. (ור' רמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש).

סוף מנחות הוא א"כ סיום - זבחים ומנחות - חטיבת הקרבנות בסדר קדשים.

13. הרמב"ם פירש האב זוכה לבן - מזכה לבן. והרע"ב פירש זוכה לבן בעל מעלות. ובירושלמי הביא מקורות מפסוקים לכל הדברים: בנוי שנאמר "והדרך על בניהם". בעומ שנ' "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם". בחכמה - שנ' "ולמדתם אותם לבניכם" וכו'.

בקטע האחרון של המשנה נתחבטו מאד מפרשי המשנה ע"ש. והובאו דבריהם באריכות בספר "חורה שלימה" לרב כשר, בראשית, על הפסוק "ועבדום וענו אותם". ואולי אפשר להציע פה פירוש חדש: המשנה דייקה מן הפסוק: "ארבע מאות שנה" ודור רביעי ישובו הנה" - שיש משמעות גם לשנים וגם למספר הדורות: ("כי לא שלם עוון האמורי"). כלומר, מספר השנים הוא הקץ אבל יש גם מספר דורות כשכל דור מקדם את הגאולה בזכויותיו. וזהו "האב זוכה לבן בדורות" דהיינו - מנחיל לבן את הקידום ב"דור לקראת קץ הגאולה. ועיין בתפארת ישראל מה שפירש בדוחק.

מסכת מנחות מסתיימת (פרק י"ג משנה י"א):

"נאמר בעולת הבהמה "אשה ריח נחוח" ובעולת העוף "אשה ריח נחוח" ובמנחה "אשה ריח נחוח" ללמד שאחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון אדם את דעתו לשמים".

ללמדנו 14 שבהקרבת קרבנות חשובה כוונת-הלב "ובלבד שיכוון אדם את דעתו לשמים. שלא יטעה אדם לחשוב שריו בעצם המעשה של הקרבת הקרבן. ובגמרא מנחות (קי' ע"א) "תניא אמר רבי שמעון בן עזאי וכו' ושמא תאמר לאכילה הוא צריך ת"ל אם ארעב לא אומר לך כי לא תכל ומלאה" וכו'".

יז. סדר קדשים מסתיים במסכת קנים והיא נחתמת במשנה ר' פרק ג':

"רבי שמעון בן עקשיא אומר: זקני עם הארץ, כל זמן שמזקינים, דעתן מטרפת עליהן שנאמר: 'מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח', אבל זקני תורה אינן כן, אלא כל זמן שמזקינין דעתן מתישבת עליהן שנאמר 'בישישים חכמה ואורך ימים תבונה'.

וראיתי¹⁵ טעם נאה לכך בפירושו המשנה לר' ח. אלבק. לפי שסדר קדשים נקרא חכמה, שדרשו בגמרא (שבת ל"א ע"א) "והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמה ודעת" על ששה סדרי משנה. חכמה – זה סדר קדשים. לכן נסתים סדר קדשים "תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים – דעתם מתישבת עליהן – שנאמר בישיבים חכמה ואורך ימים – תבונה".

יח. ומה נאה לפי כל האמור סיום מסכת שהרות וש"ס כולו¹⁶ (עוקצין, פרק ג' משנה י"ב):

"אמר ר' יהושע בן עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. אמר ר' שמעון בן חלפתא לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום".

שכן – "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה – שלום".

-
14. מענין שברש"י שבת דף צ"ו ע"א ד"ה "אחד המרבה" כתב: "ברייתא היא" ובגמ' שבועות דף ט"ו ע"א "והתניא" ולא "והתנן". ובשני המקומות תיקן במסורת ש"ס משנה "והתנן". אמנם רש"י ברכות דף ה' ע"ב "אי משום תורה דלא אפשר – שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים" – כתב: "שנויה היא בסוף מנחות".
 15. והרמב"ם בפיהמ"ש כתב: "ולפי שנאמר בשאלות הללו שהאשה הזו אלו לא ארע לה שום פסול ולא ספק מכל הספקות והיתה עשירה והביאה קרבן עשיר לא היתה חייבת אלא עוף אחד לחטאת והיא מצוה אחת, וכאשר אירע לה ספק – הביאה שבעה... ואמר ר' שמעון בן עקשיה בדומה לכך, כי זה דומה לת"ח שבזמן זקנתם ושיבתם וחולשת גופם תרבה חמתם ויתחזק שכלם ויוסיפו שלמות. (תרגום הרב קפאח).
 16. וכנראה היא תוספת מברייתא.